UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Levenslopen in de sociaal-ruimtelijke context

Mulder, C.H.

Publication date

2002

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Mulder, C. H. (2002). *Levenslopen in de sociaal-ruimtelijke context*. (Oratiereeks). Vossiuspers UvA.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Levenslopen in de Sociaal-Ruimtelijke
Context

Vossiuspers UvA is een imprint van Amsterdam University Press.
Deze uitgave is totstandgekomen onder auspiciën van de Universiteit van Amsterdam.

Omslag: Colorscan, Voorhout
Opmaak: JAPES, Amsterdam
Foto omslag: Carmen Freudenthal, Amsterdam

ISBN 90 5629 255 2
© Vossiuspers UvA, Amsterdam, 2002

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912^j het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprerecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Levenslopen in de Sociaal-Ruimtelijke Context

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt
van hoogleraar Demografie en Ruimte
aan de Universiteit van Amsterdam
op dinsdag 18 juni 2002

door

Clara H. Mulder

VOSSIOUSPERS UvA

*Mijnheer de Rector Magnificus,
Beste toehoorders,*

In de wondere wereld van de wetenschap neemt de demografie een speciale plaats in. De demografie houdt zich immers van oudsher bezig met precies die gebeurtenissen die diep ingrijpen in een mensenleven: geboorte, overlijden en buitenlandse migratie.¹ De demografie houdt zich met deze gebeurtenissen bezig omdat ze de bron vormen van de bevolkingsontwikkeling in een land of regio. Dat wil zeggen: de omvang van een bevolking en de samenstelling naar leeftijd en geslacht worden erdoor beïnvloed.

In een wat bredere opvatting van de demografie worden meer gebeurtenissen bestudeerd dan alleen geboorten, sterfgevallen en migratiebewegingen.² Het betreft gebeurtenissen die misschien niet even ingrijpend zijn als de zojuist genoemde, maar die wel belangrijke mijlpalen vormen in een mensenleven. Ik heb het over het verlaten van het ouderlijk huis, samenwonen en huwelijk, echtscheiding, en verhuizen. Deze gebeurtenissen bepalen niet de bevolkingsontwikkeling, want het aantal inwoners van een land verandert er niet door. Maar ze bepalen wel de huishoudensontwikkeling.

Of hun opvatting van demografie nu smal is of breed, veel demografen willen en kunnen niet volstaan met het bestuderen van demografische ontwikkelingen of gebeurtenissen op zich. Dat kan zijn omdat ze op zoek zijn naar oorzaken voor demografische ontwikkelingen of oorzaken voor het al dan niet optreden van demografische gebeurtenissen.³ Het kan ook zijn dat demografen juist geïnteresseerd zijn in de gevolgen van demografische ontwikkelingen of gebeurtenissen. Bijvoorbeeld in de gevolgen voor het arbeidsaanbod. In de huidige tijd van vergrijzing en lage vruchtbaarheid is dat een uitermate relevant onderzoeksthema.

In mijn eigen geval is er een heel directe aanleiding om mijn onderzoek niet te beperken tot demografische ontwikkelingen en gebeurtenissen. Dat is de omschrij-

ving van mijn leerstoel. Deze omschrijving luidt ‘Demografie en Ruimte’. Dat houdt in dat ik verbanden zal gaan leggen tussen de demografie en de sociaal-ruimtelijke wetenschappen, dat wil zeggen de sociale geografie en de planologie. Voor mijn onderzoek betekent dit, dat ik vrijwel altijd op zijn minst een van de volgende twee dingen zal doen. Ik zal de verbanden bestuderen tussen demografische gebeurtenissen en ruimtelijk gedrag, meer concreet de keuze van woon- en werklocatie. En ik zal de invloed bestuderen van de sociaal-ruimtelijke context op demografische gebeurtenissen en ruimtelijk gedrag.

In het vervolg van deze rede geef ik u de gelegenheid eens rond te kijken in het onderzoek dat ik op dit moment uitvoer en begeleid aan de Universiteit van Amsterdam op het vakgebied van de Demografie en Ruimte, en in de plannen die ik heb voor onderzoek in de komende jaren. Eerst zet ik voor u uiteen *wat* ik wil gaan onderzoeken. Daarna ga ik in op de theoretische achtergrond van mijn onderzoek. Vervolgens besteed ik aandacht aan de gegevens die ik wil gaan gebruiken en aan de methoden waarmee ik die gegevens wil analyseren. Daarna zal ik kort ingaan op de relevantie van dit onderzoek en op mijn plannen voor de langere termijn. Deze rede krijgt hiermee voor een groot deel het karakter van het aan u voorleggen van een concreet onderzoeksprogramma.

Ik stel mij zo voor dat u gekomen bent om iets te horen over mijn eigen plannen op mijn vakgebied. Ik zal mijn uiteenzetting daarom beperken tot het onderzoek dat behoort tot het door mijzelf ontwikkelde onderzoeksprogramma dat ik zelf wil gaan uitvoeren, samen met een groepje recent aangestelde jonge onderzoekers. Ik zal in deze rede dus niet ingaan op de onderzoekslijnen die uitgezet zijn door de Amsterdamse collega-demografen Henk de Gans en Henk de Feijter. Evenmin zal ik ingaan op onderzoek waar ik wel als begeleider bij betrokken ben, maar dat door anderen is opgezet.

Onderzoeksterrein

Het onderzoeksveld waarop ik mij in de komende jaren wil gaan begeven blijft, net als in de afgelopen jaren, de keuzes die mensen maken in de levensloop, en wel in de levenslooptrajecten van huishouden en gezin, wonen en werken. Mijn interesse gaat uit naar de vraag waardoor de keuzes in de genoemde levenslooptrajecten worden beïnvloed, en in het bijzonder waardoor ze worden ingeperkt. Voorbeelden van de

LEVENSLOPEN IN DE SOCIAAL-RUIMTELIJKE CONTEXT

keuzes waar ik op doel zijn de keuze te gaan samenwonen, te gaan trouwen, een kind te krijgen, te gaan verhuizen, een huis te kopen, de keuze van een woonlocatie, de keuze een bepaalde baan te accepteren of de keuze een bepaald aantal uren per week te werken.

Anders dan in de inleiding gebruik ik vanaf nu het begrip keuze in plaats van het in de demografie meer gebruikelijke begrip gebeurtenis. Dat doe ik enerzijds omdat het begrip keuze wat ruimer is. Terwijl het begrip gebeurtenis verwijst naar plotseling optredende veranderingen die op een tijdstip kunnen worden vastgeprikt, verwijst het begrip keuze ook naar keuzes die mensen dagelijks opnieuw maken. Een voorbeeld van een keuze die ook een gebeurtenis is, is het vormen van een partnerrelatie. Een voorbeeld van het tweede soort keuze is de keuze een bepaald aantal uren te werken. Bovendien veronderstelt het gebruik van het begrip keuze dat er een afweging wordt gemaakt tussen alternatieven. Bij het gedrag dat ik bestudeer is die veronderstelling mijns inziens vrijwel altijd gerechtvaardigd.

Er zijn verschillende factoren te noemen, die de levensloopkeuzes van mensen inperken. Op een aantal daarvan wil ik me in mijn onderzoek speciaal gaan richten. Andere staan in mijn onderzoek niet centraal, maar zijn zodanig van belang dat ik in de fout zou gaan door ze te negeren. Ze zullen in mijn werk zeker optreden, maar dan eerder als figuranten dan als hoofdrolspelers. Aan beide zal ik nu achtereenvolgens aandacht besteden. Ik begin met de factoren die niet centraal zullen staan in mijn onderzoek, maar waarmee ik wel rekening zal moeten houden.

Er bestaan in Nederland nog steeds scheidslijnen tussen bevolkingscategorieën, die leiden tot verschillen in de manier waarop mensen hun leven inrichten. Nog altijd spelen sociale herkomst en godsdienst een rol in levensloopkeuzes. Ook geslacht maakt nog steeds erg veel uit, vooral voor keuzes met betrekking tot afwegingen tussen gezin en werk. Etniciteit en het al dan niet hebben van een geschiedenis als buitenlandse migrant zijn ook van groot belang.

Dan zijn er de drie categorieën factoren waarop ik mijn onderzoek speciaal richt. De eerste categorie wordt gevormd door andere keuzes die mensen zelf maken of gemaakt hebben. Zoals Frans Willekens (1991) uiteen heeft gezet, kan een levensloop worden voorgesteld als een set van parallel verlopende, elkaar beïnvloedende carrières. Een keuze in de ene carrière kan de keuzemogelijkheden in een andere carrière beïnvloeden. De keuze voor een bepaalde woonplaats impliceert bijvoorbeeld dat het moeilijk wordt een baan te accepteren ver weg van die woonplaats. Naar de invloed van parallelle carrières is al veel onderzoek verricht,

onder andere door mijzelf (voorbeelden van dit type onderzoek: Courgeau, 1985; Dieleman & Everaers, 1994; Clark & Davies Withers, 1999; Mulder & Wagner, 1998; Sandefur & Scott, 1981). In mijn huidige en toekomstige onderzoek ga ik verder dan in het eerdere onderzoek. Nieuw is, dat ik mij niet alleen richt op de invloed van gebeurtenissen en situaties in parallelle carrières op het moment waarop de te bestuderen keuzes worden gemaakt. Ik richt mij ook op de langetermijneffecten van eerder gemaakte keuzes. Het onderzoek naar deze langetermijneffecten vormt een deelprogramma in mijn onderzoeksplannen.

De tweede categorie factoren wordt gevormd door de keuzes die gemaakt worden of zijn door andere mensen uit de directe omgeving van de persoon in kwestie: leden van het huishouden, dus de partner of de kinderen, en familieleden buiten het huishouden. Op het terrein van hoe mensen elkaars levensloopkeuzes beïnvloeden is nog weinig onderzoek verricht. Hier valt dus veel te vernieuwen en te pionieren. Ook het onderzoek dat ik op dit terrein wil uitvoeren vormt een deelprogramma.

De derde categorie factoren heeft betrekking op de sociaal-ruimtelijke context. Hoewel in de sociaal-ruimtelijke wetenschappen het betrekken van de sociaal-ruimtelijke context in de bestudering van individueel gedrag een centrale doelstelling is, is dat in het levenslooponderzoek heel wat minder vanzelfsprekend.⁴ Bovendien valt er ook heel wat te vernieuwen aan de *manier waarop* de invloed van de context wordt onderzocht. Deze manieren kunnen uiteenlopen van een vergelijking tussen landen, regio's of perioden tot en met het statistisch analyseren van de invloed van op geavanceerde manier geconstrueerde kenmerken van ruimtelijke eenheden. Het onderzoek naar de invloed van de sociaal-ruimtelijke context zal onlosmakelijk deel uitmaken van de twee eerder genoemde deelprogramma's van mijn onderzoek.

Eerste deelprogramma

Dan kom ik nu op de concrete onderzoeksprojecten die vallen onder het deelprogramma dat zich richt op langetermijneffecten in de levensloop. Dit deelprogramma heeft de titel 'Commitments van jong-volwassenen en de gevolgen voor de verdere levensloop'.⁵ Onder een *commitment* moet worden verstaan een langetermijnverplichting. De centrale doelstelling in het deelprogramma is het verkrijgen van inzicht in de effecten van *commitments* in woon- en huishoudenscarrières, aange-

LEVENSLOPEN IN DE SOCIAAL-RUIMTELIJKE CONTEXT

gaan in de periode van jongvolwassenheid, op het verdere verloop van woon- en arbeidscarrières en in het uiteenlopen van die effecten tussen verschillende contexten. In de huishoudenscarrière zijn het aangaan van een samenwoonrelatie, het aangaan van een huwelijk en het krijgen van kinderen vormen van *commitment* van oplopende sterkte. In de wooncarrière is het kopen van een huis een *commitment*.

Binnen het programma lopen verschillende projecten of staan op stapel. Het project 'De start van de huishoudens- en wooncarrière in de periode van jongvolwassenheid' vormt een voortzetting van een reeds ingezette lijn van onderzoek naar het uit huis gaan van jongeren. Onderzocht wordt hoe de *timing* van het uit huis gaan om alleen te wonen en om met een partner te wonen wordt beïnvloed door individuele en ouderlijke hulpbronnen, hoe deze *timing* zich in Nederland ontwikkelt, en hoe deze ontwikkeling samenhangt met maatschappelijke tendensen als onderwijs-expansie, welvaarts-groei en voortgaande individualisering (Mulder & Hooimeijer, 2002). Van het project maakt ook een internationale vergelijking deel uit met de Verenigde Staten en West-Duitsland, die ik uitvoer samen met William Clark van de Universiteit van Californië te Los Angeles en Michael Wagner van de Universiteit van Keulen.

In het project 'Langetermijneffecten van levensgebeurtenissen op wooncarrières' wordt onderzocht hoe het zich vastleggen aan partner, kind en koophuis, en de leeftijd waarop mensen dat doen, uitwerkt voor de woonsituatie later in de levensloop. Als indicatoren voor de woonsituatie worden gebruikt het al dan niet wonen in een eengezinshuis en het al dan niet in eigendom hebben van de woning. Dit project wordt aan de Universiteit Utrecht als promotie-onderzoek uitgevoerd door Peteke Feijten.⁶ Het is gestart toen ik nog aan die universiteit werkzaam was.

In het project 'Eigenwoningbezit, familiebanden en verhuismobiliteit' wordt onderzocht op welke wijze in Nederland de verhuismobiliteit wordt beïnvloed door eigenwoningbezit en familiebanden en hoe deze invloed in de afgelopen decennia is veranderd. Huiseigenaren zijn van oudsher veel minder geneigd tot verhuizen dan huurders.⁷ Een van de centrale vragen in dit onderzoek is in hoeverre huiseigenaren meer op huurders zijn gaan lijken in dit opzicht, nu het hebben van een eigen huis zo veel gewoner is geworden dan een paar decennia geleden. Dit project wordt als promotie-onderzoek uitgevoerd door Amanda Helderman.

Dan zijn er binnen dit deelprogramma twee projecten die nog van start moeten gaan. Ik hoop ze te gaan uitvoeren in samenwerking met Maarten van Ham. De titel van het ene project is 'De gevolgen van commitments voor de arbeidscarrières van

mannen en vrouwen'. Met dit project wordt onderzocht in hoeverre het zich vastleggen aan partner, kind en koophuis en de leeftijd waarop mensen dat doen leidt tot specifiek gedrag op de arbeidsmarkt, en wel op verschillende manieren voor mannen en vrouwen.

Het andere project is getiteld 'De gevolgen van commitments voor "migratiepaden" en de samenhang van deze paden met het verloop van arbeidscarrières'.⁸ Dit project richt zich op het ruimtelijk aspect van wooncarrières en legt daarmee de schakel tussen *commitments* en verandering van woonlocatie. Anders dan in het meeste voorafgaande onderzoek wordt in dit project niet alleen gekeken naar veranderingen van woonlocatie op een bepaald moment, maar worden achtereenvolgende verhuizingen in de levensloop in hun samenhang bestudeerd. Dat geeft ons de gelegenheid verschillende ideeën te toetsen die er in de literatuur bestaan over op-eenvolgingen van migraties in de levensloop. Zo zien we in Nederland al decennialang jongeren de grote steden in trekken en dertigers eruit vertrekken. De gedachte dringt zich dan natuurlijk op dat dit dezelfde mensen zijn, die voor studie of werk binnenkomen en vijftien tot twintig jaar later weer vertrekken. Maar we hebben eigenlijk geen idee of de binnenkomers nu feitelijk meer geneigd zijn tot vertrekken dan degenen die hun hele leven in de stad hebben gewoond.

Tweede deelprogramma

De onderzoeksprojecten in het deelprogramma dat ik zojuist heb toegelicht zijn in uitvoering of worden binnenkort in uitvoering genomen. Anders ligt dat bij het deelprogramma waarin wordt onderzocht hoe mensen elkaars levensloopkeuzes beïnvloeden. Of en wanneer ik dit tweede deelprogramma helemaal kan uitvoeren, hangt mede af van de mate waarin ik succesvol ben in het vinden van financiering hiervoor. De centrale doelstelling van dit tweede deelprogramma is het verkrijgen van inzicht in de wijze waarop mensen in hun levensloopkeuzes worden beïnvloed door de keuzes van leden van hun huishoudens en families. Ook in dit deelprogramma gaat het om keuzes in de levenslooptrajecten van huishoudens en gezin, wonen en werken. Ook in dit programma is *commitment* een sleutelwoord, maar het tweede sleutelwoord is compromis. Onderzocht wordt welke compromissen mensen sluiten tussen de belangen die ze hebben in hun eigen levenslooptrajecten, en de belangen van hun huishoudens- en familieleden.

LEVENSLOPEN IN DE SOCIAAL-RUIMTELIJKE CONTEXT

Voor een van de projecten van dit deelprogramma bestaan al concrete uitvoeringsplannen. Dit project is getiteld 'Het pendelhuwelijk: een onderzoek naar het tweede wonen bij het werk'. Het is opgezet in samenwerking met Lia Karsten. Een bijzondere huishoudensvorm is onderwerp van onderzoek: stellen met en zonder kinderen waarin een van de partners een deel van de tijd elders woont in verband met werk. Het gaat om partners die gehuwd zijn of hebben samengewoond, die hun relatie niet als beëindigd beschouwen, maar die om praktische redenen hebben gekozen voor twee woonlocaties. Onderzocht wordt welke orde van grootte het verschijnsel pendelhuwelijk in Nederland heeft en wat de specifieke kenmerken zijn van degenen die in deze huishoudensvorm leven. Ik ben in deze huishoudensvorm geïnteresseerd omdat deze een uitingsvorm is van een wel heel speciaal soort compromis tussen de levenslooptrajecten werk en gezin, waarbij ook nog eens beide partners een compromis sluiten. Bovendien is onderzoek naar deze bijzondere huishoudensvorm ook een goede aanleiding om stil te staan bij de vraag wat een huishouden eigenlijk is. Ik hoop eind deze zomer een jonge onderzoeker te zullen aanstellen die dit project als promotie-onderzoek zal gaan uitvoeren.

Nog twee projecten in dit deelprogramma dragen respectievelijk de titels 'Keuzes in werk en gezin in een huishoudenscontext en sociaal-ruimtelijke context' en 'Keuzes in werk en gezin in Nederland en de Verenigde Staten'. Deze twee projecten liggen in elkaars verlengde. Ze hebben beide tot doel kennis te verwerven over de afstemming van levensloopkeuzes tussen de partners en eventuele kinderen in een huishouden. Het tweede project breidt dit onderzoek uit tot een internationale vergelijking.

Een vierde project is getiteld 'Familienetwerken en migratiepaden'. Dit project ligt in het verlengde van het eerdergenoemde onderzoek naar migratiepaden, met als verschil dat in dit project de invloed wordt onderzocht van de woonlocatie van familieleden en de banden die mensen onderhouden met familieleden. Er is opvallend weinig bekend over de mate waarin mensen geneigd zijn na het verlaten van het ouderlijk huis in de buurt van hun familie te blijven wonen. Het beeld bestaat dat families tegenwoordig – in tegenstelling tot een paar decennia geleden – ver uitwaaien. Voor mij is het maar zeer de vraag of dit beeld eigenlijk wel klopt.

Theoretische achtergrond

Ik heb u nu een serie onderzoeksprojecten genoemd waarmee ik aan de slag ben of aan de slag hoop te gaan. Een belangrijke vraag is vervolgens van welke theoretische uitgangspunten ik uitga.

Ik zal voor de theoretische onderbouwing van mijn onderzoek voortbouwen op het levensloopmodel voor verhuisgedrag dat ik samen met Pieter Hooimeijer heb ontwikkeld (Mulder & Hooimeijer, 1999). In dit model wordt verhuisgedrag gezien vanuit een levensloopperspectief. Ik duidde er eerder al op, dat vanuit het levensloopperspectief een mensenleven wordt gezien als een set van parallelle levenslooptrajecten of carrières. Samen vormen die carrières de levensloop of biografie. Vanuit de verschillende carrières, zoals die van opleiding, arbeid, huishouden en gezin, en wonen, ontstaan aanleidingen om te verhuizen en voorkeuren voor een bepaalde locatie en een bepaald soort woning. Uit deze trajecten komen ook de hulpbronnen die nodig zijn om te kunnen verhuizen en om de voorkeuren waar te maken, en de restricties die een verhuizing verhinderen. Zowel de levenslooptrajecten als de mate waarin de voorkeuren kunnen worden waargemaakt, worden daarnaast beïnvloed door de mogelijkheden en beperkingen die de sociaal-ruimtelijke context biedt.

Een belangrijk element in mijn theoretisch kader is het al eerder genoemde begrip *commitment*, ofwel langetermijnverplichting.¹⁰ Met het aangaan van een *commitment* verkrijgt men zekerheid en stabiliteit. Maar deze gaan ten koste van de mogelijkheid tot het openhouden van opties. *Commitments* hebben dus als gevolg dat wordt voorgesorteerd op een bepaald biografisch traject, terwijl andere biografische opties worden afgesloten en niet, of slechts met pijn en moeite, weer kunnen worden geopend.

De verdere ontwikkeling van een theoretisch kader is een van de doelen van mijn onderzoek. Ik zie verschillende mogelijkheden voor theoretische vernieuwing. Een van de doelen van de vernieuwing zal zijn het levensloopmodel geschikt te maken voor het onderzoeken van gezamenlijke levenslopen van huishoudensleden of familieleden. Ik denk hiervoor aanzetten te vinden in de literatuur over 'linked lives'.¹¹ In deze literatuur wordt de verbondenheid tussen de levens van familieleden onderzocht. Het lijkt mij ook bijzonder vruchtbaar het begrip 'compromis' te benutten en verder uit te werken. Dit begrip drukt uit dat mensen genoodzaakt zijn afwegingen te maken niet alleen tussen hun eigen doelen onderling, maar ook

LEVENSLOPEN IN DE SOCIAAL-RUIMTELIJKE CONTEXT

tussen hun eigen doelen en die van anderen. Ze zijn bereid ook doelen van anderen in hun afwegingen te betrekken omdat het onderhouden van een relatie met die anderen deel uitmaakt van hun eigen doelen.

Ook denk ik inspiratie te vinden in het werk van de Zweedse geograaf Torsten Hägerstrand. Hägerstrand heeft spraakmakend werk verricht op het terrein van de tijd-ruimte-beperkingen. Zijn meest invloedrijke artikel is alweer meer dan dertig jaar oud en heeft terecht de status van klassieker verworven (Hägerstrand, 1970). Hägerstrand heeft in zijn artikel laten zien dat de paden die mensen afleggen door de ruimte en in de tijd onderhevig zijn aan verschillende vormen van beperkingen of *constraints*. De ‘coupling constraints’ die Hägerstrand onderscheidt verwijzen rechtstreeks naar de beperkingen die ontstaan doordat het tijd-ruimte-pad dat een individu aflegt moet worden afgestemd op de tijd-ruimte-paden van anderen.

Data

Onderzoek staat of valt met de beschikbaarheid van de juiste gegevens. Voor mijn onderzoeksprogramma staan mij verschillende gegevensbronnen ter beschikking. Ik zal voornamelijk gebruik maken van gegevensbestanden op basis van grootschalige enquêtes en een enkele keer van interviews. De vierjaarlijkse landelijke Woning-behoefte-onderzoeken of WBO's bevatten een schat aan gegevens over huishoudens- en woonsituaties in Nederland en zijn voor verschillende projecten binnen het programma bruikbaar. Een ander bruikbaar groot landelijk *survey* is de Enquête Beroepsbevolking of EBB. De WBO's en EBB's hebben het voordeel van een grote steekproefomvang – namelijk tienduizenden – en een herhaalde meting. Voor de toepassing van het levensloopperspectief zijn ze echter maar beperkt bruikbaar omdat de informatie grotendeels het karakter heeft van een momentopname. Aan dit bezwaar wordt tegemoetgekomen door het gebruik van retrospectieve data: gegevens over levenslopen die zijn verzameld door respondenten te vragen naar hun verleden. De te gebruiken gegevensbestanden zijn de SSCW-data verzameld in 1992 (ook wel bekend onder de naam Telepanel. Zie ESR/STP, 1992) en de Familie-Enquêtes Nederlandse Bevolking van 1992/93 (Ultee & Ganzeboom, 1993), 1998 en 2000. Deze datasets zijn vooral sterk in de registratie van de tijdstippen van feitelijke gebeurtenissen in de levensloop. De sets zijn tamelijk eenvoudig te ‘stapelen’, waarmee een steekproefomvang van enkele duizenden ontstaat.

Geen van de genoemde gegevensbestanden is geschikt om de afstemming van levensloopkeuzes tussen huishoudensleden of familieleden in detail te bestuderen. Een beloftevolle toekomstige dataset in dit opzicht is het Netherlands Kinship Panel Study, of NKPS.¹² Ik heb het geluk lid te zijn van het team dat onder coördinatie van Pearl Dykstra het NKPS heeft opgezet. De NKPS-dataset zal gegevens bevatten over de aard en sterkte van familiesolidariteit en familiebanden, plus gegevens over zowel oorzaken als gevolgen hiervan. De eerste ronde van dataverzameling, onder ongeveer tienduizend respondenten en hun familieleden, is rond dit moment aan de gang en zal nog vele maanden in beslag nemen. Van de gegevens uit deze eerste ronde zal ik voor de uitvoering van mijn onderzoeksprogramma veelvuldig gebruik gaan maken. Over drie jaar volgt een tweede ronde van dataverzameling bij die respondenten uit de eerste ronde die bereid zijn nog eens mee te werken. Met het beschikbaar komen van de gegevens uit de tweede ronde worden de mogelijkheden van de NKPS-data nog eens enorm veel groter.

Voor de vergelijking met Duitsland en de Verenigde Staten zijn eveneens grote databestanden beschikbaar, waarop ik hier niet verder inga.¹³

Hoewel databestanden op basis van grootschalige enquêtes een bijzonder rijke gegevensbron vormen, schieten ze voor bepaalde typen onderzoek tekort. In mijn onderzoeksprogramma is dat het geval bij het project over het pendelhuwelijk. Deze huishoudensvorm is zo bijzonder, dat het geen zin heeft te proberen hierover met een grootschalige enquête veel te weten te komen. Hopelijk zal het met behulp van het NKPS-survey mogelijk zijn een schatting te maken van de omvang van het verschijnsel en enige informatie te vergaren over het type mensen bij wie pendelhuwelijken voorkomen. Voor de hoofdmoot van het onderzoek naar pendelhuwelijken zal gebruik gemaakt worden van diepte-interviews. Voor de begeleiding van het afnemen, verwerken en analyseren van de diepte-interviews zal Lia Karsten haar expertise inbrengen.

Methoden

Behalve in het geval van de diepte-interviews zal ik mijn analysemethoden kiezen uit de beschikbare statistische technieken. Ik zal vooral regressie-achtige technieken gebruiken van verschillende aard: lineaire regressie, binaire en multinomiale logistische regressie, *poisson*-regressie en gebeurtenissenanalyse. Waar nodig

wordt van deze technieken de multiniveau-variant gebruikt. Al deze technieken komen erop neer dat de keuzes die mensen maken worden uitgedrukt in modellen die de vorm hebben van wiskundige vergelijkingen. Aan de linkerkant van de vergelijking staat iets wat lijkt op de kans een bepaalde keuze te maken in plaats van andere keuzes.¹⁴ Aan de rechterkant staan de factoren die die kans beïnvloeden: de verklarende variabelen. Het opstellen van de vergelijking gebeurt op grond van gegevens die betrekking hebben op feitelijk keuzegedrag, afkomstig uit de databestanden. De opgestelde vergelijking kan worden uitgeschreven voor elk individu, op basis van de scores van dat individu op de verklarende variabelen. Voor grote groepen mensen presteert een model waarin verklarende variabelen zijn opgenomen doorgaans duidelijk beter in het beschrijven van keuzegedrag dan een model waarin dat niet gebeurt. Daarmee is dan aannemelijk gemaakt dat de bestudeerde verklarende factoren inderdaad van invloed zijn op het keuzegedrag. Met hetzelfde model lukt het voor elk individu apart aanzienlijk minder goed zijn of haar keuze te voorspellen. Dat illustreert het feit dat er in het gedrag van mensen bepaalde patronen te onderscheiden zijn, maar dat voor elk individu afzonderlijk ook unieke persoonlijke omstandigheden een rol spelen. En ook, dat elk individu uiteindelijk zijn of haar eigen keuzes maakt.

Hier en daar zullen ook technieken uit de Geografische InformatieSystemen, ofwel GIS, worden toegepast. Voor het gebruik van GIS-technieken zal ik te rade gaan bij Rinus Deurloo.

Door mijn keuze van data en methoden is mijn onderzoek grotendeels uitgesproken kwantitatief van aard. Dat wil zeggen, ik bestudeer grote aantallen respondenten, die met behulp van voorgestructureerde vragenlijsten zijn ondervraagd, en van wie ik de gegevens met statistische technieken bestudeer. Zoals mijn uitstapje naar diepte-interviews laat zien, betekent dit niet dat ik kwantitatief onderzoek per definitie beter vind dan kwalitatief onderzoek. Mijns inziens spreekt het vanzelf dat de keuze van data en methoden voortvloeit uit de vraagstelling van een onderzoek. Dat sommige onderzoekers zich specialiseren in kwantitatief onderzoek en anderen in kwalitatief onderzoek is begrijpelijk en ook verstandig. Het kost namelijk een behoorlijke inspanning zich in methoden van onderzoek echt goed te bekwamen. Helaas gaat specialisatie op een van beide terreinen nog steeds vaak samen met de neiging onderzoek van het andere type te diskwalificeren. Veel productiever lijkt het mij, de methodenstrijdbijl te begraven en open te staan voor elkaars kwaliteiten.

De sociaal-ruimtelijke context

De sociaal-ruimtelijke context wordt op verschillende manieren in mijn onderzoek betrokken. De eenvoudigste manier is het vergelijken van een klein aantal landen. Het voordeel van zo'n vergelijking is dat het mogelijk is samen te werken met onderzoekers uit de desbetreffende landen en te profiteren van hun *insider*-kennis, en om zelf enige *insider*-kennis te verwerven door een bezoek aan het desbetreffende land. Het nadeel is, dat de mogelijkheid voor het statistisch toetsen van hypothesen over verschillen tussen de landen beperkt is. Het is wel mogelijk om statistisch te toetsen of er een verschil is tussen de landen, maar niet met welk kenmerk van de landen dit verschil samenhangt. Om terug te grijpen op de discussie kwalitatief versus kwantitatief onderzoek: bij vergelijkingen tussen kleine aantallen landen is het onderzoek kwantitatief op het niveau van individuen, maar kwalitatief op het niveau van landen.

Een andere manier om de invloed van de sociaal-ruimtelijke context te bestuderen zal gebaseerd worden op een verrijking van de gegevens over individuele respondenten met gegevens over de arbeidsmarkt en woningmarkt in hun woonomgeving (vergelijk Van Ham, Hooimeijer & Mulder, 2001).

Relevantie

Waarom zou het voorgestelde onderzoek moeten worden uitgevoerd? Daar zijn drie redenen voor.

De eerste is de bevrediging van wetenschappelijke nieuwsgierigheid. En dan natuurlijk niet in de eerste plaats mijn persoonlijke nieuwsgierigheid, al is die groot. Maar de nieuwsgierigheid die wordt opgeroepen door de vragen die open zijn gebleven na eerder, verwant onderzoek.

De tweede is het belang voor het onderwijs. Onderzoek is de kurk waar het wetenschappelijk onderwijs op drijft. Het is de grote kracht van de universiteit dat er zowel onderzoek wordt verricht als onderwijs wordt gegeven. Ik zie het als een van mijn missies studenten niet alleen kennis bij te brengen, maar ze ook enthousiast te maken voor het zelf doen van onderzoek.

De derde is de maatschappelijke relevantie van dit onderzoek. Het lijkt mij buiten kijf te staan, dat een samenleving er baat bij heeft te weten wat er gebeurt op het

terrein van huishoudens, wonen en werken. De nieuwe kennis kan helpen om veranderingen in de vraag naar woningen of naar vervoer tijdig te zien aankomen en om ruimtelijke plannen op die vraag af te stemmen.

De verdere toekomst

Aan de twee deelprogramma's waarover ik zojuist heb gesproken zal ik samen met het groepje jonge onderzoekers om mij heen de komende jaren mijn handen vol hebben. Voor de periode daarna zijn mijn plannen minder vastomlijnd. Eén ding staat echter al wel min of meer vast, en dat is dat ik veelvuldig gebruik zal maken van de NKPS-data. Tegen die tijd zijn hopelijk de gegevens van de tweede ronde van dataverzameling beschikbaar. Daarmee komt een schat aan mogelijkheden beschikbaar voor onderzoek naar veranderingen in de tijd.

Ik vermoed ook dat ik tegen die tijd meer aandacht zal willen gaan besteden aan de verschillen tussen de levensloopkeuzes van autochtone Nederlanders en die van buitenlandse migranten. In het programma dat ik u heb geschetst blijven die verschillen nog onderbelicht.

Voor het overige zijn mijn toekomstplannen nog niet ingevuld. Je zou kunnen zeggen, dat ik niet geneigd ben een *commitment* aan te gaan voor een zo lange termijn, maar liever mijn biografische opties openhoud.

Tot slot

In het voorafgaande heb ik geprobeerd u inzicht te verschaffen in mijn onderzoeksplannen. Deze plannen zijn weliswaar nog tamelijk breed, maar tegelijkertijd zit er een heel stevige inperking in, vergeleken met wat er allemaal gerekend zou kunnen worden tot het vakgebied van de Demografie en Ruimte. Deze inperking heeft voor het onderzoek zelf vooral voordelen. De kwaliteit van onderzoek is er mijns inziens bij gebaat als onderzoekers niet al te ver uitwaaieren in de onderwerpen die ze aanpakken, de data die ze gebruiken, en de methoden die ze toepassen. Alleen door zich langere tijd met een onderzoeksterrein bezig te houden is een onderzoeker ten volle in staat nieuwe kennis te produceren.

Het aanbrengen van inperkingen in mijn onderzoeksprogramma mag natuurlijk niet betekenen dat de ontwikkeling van mijn vakgebied in gevaar komt. Voor de ontwikkeling van de demografie in Nederland zie ik weinig problemen. Op dit moment zijn er weer vijf universiteiten waar onderdelen van de demografie worden beoefend.¹⁵ En dan zijn er ook nog het NIDI en het Centraal Bureau voor de Statistiek. Binnen de Universiteit van Amsterdam zie ik echter een mogelijk dilemma tussen de klare lijn in mijn onderzoek, en de plicht die ik op mij heb genomen verbanden te leggen tussen de demografie enerzijds en de geografie en planologie anderzijds. Voor de verbanden met de geografie denk ik dit dilemma grotendeels te hebben opgelost. Namelijk door in mijn onderzoek een zwaar accent te leggen op de bestudering van de sociaal-ruimtelijke context, door aan te sluiten op Hägerstrands tijd-ruimte-geografie, en door bij het begeleiden van onderzoek samenwerking te zoeken met collega-geografen.

Wat betreft de aansluiting van mijn onderzoek op de planologie kom ik niet veel verder dan te melden dat het onderzoek planologische relevantie heeft. Maar in het onderwijs is er een veel concretere verbinding tot stand gekomen. Behalve bij demografievakken ben ik ook betrokken bij het planologievak Wonen en Bouwen. Ik verzorg daarin een onderdeel Woningmarktonderzoek. Op dit terrein worden verschillende scripties geschreven en stages gelopen, die directe raakvlakken hebben met mijn onderzoeksprogramma.

Dankwoord

Mijnheer de Rector Magnificus, geachte leden van het College van Bestuur van de Universiteit van Amsterdam,

Ik dank u hartelijk voor het in mij gestelde vertrouwen.

Beste Sako Musterd,

Jij hebt je veel moeite getroost om te bereiken dat de strategische leerstoel Demografie en Ruimte kon worden ingesteld. Heel veel dank daarvoor.

Beste Pieter Hooimeijer, Dick van de Kaa, Frans Willekens en Jenny Gierveld,

LEVENSLOPEN IN DE SOCIAAL-RUIMTELIJKE CONTEXT

Elk op een verschillende manier zijn jullie voorbeelden en leermeesters voor mij geweest. Het is voor mij een grote eer nu tot jullie gelederen te mogen toetreden.

Beste promovendi, beste Peteke, Amanda, Marieke, Mariana en Linda,

Als nieuwkomers in de wetenschap hebben jullie ongetwijfeld al gemerkt dat het niet eenvoudig is om te voldoen aan de eisen die aan jullie worden gesteld. Die eisen zijn namelijk niet wezenlijk anders dan de eisen die worden gesteld aan ervaren wetenschappers die het klappen van de zweep al lang kennen. Maar hopelijk genieten jullie ook van de fascinerende ontdekkingstochten die je kunt maken in de wetenschap. Maak iets moois van jullie promoties, maar heb vooral ook een heel plezierige tijd terwijl je ermee bezig bent.

Beste postdocs, beste Maarten,

Als je na je promotie verder wilt in de wetenschap, is een postdocplaats naar mijn overtuiging de beste keus die je kunt maken. Ik zie uit naar onze verdere samenwerking en wens je een succesvolle en plezierige carrière.

Beste Henk de Gans, Henk de Feijter en andere collega's aan de Afdeling Geografie en Planologie van de Universiteit van Amsterdam,

Met een aantal van jullie heb ik als student of als promovendus al te maken gehad, anderen zijn nieuwe collega's. Het is mij een groot genoegen met jullie te mogen samenwerken.

Beste Veronique, Ronald en andere ex-collega's van het Urban Research centre Utrecht,

Jullie waren acht jaar lang fijne collega's, en ik hoop jullie nog vaak tegen te komen.

Beste NKPS-collega's, beste Pearl, Aat, Matthijs, Trudie en Aafke,

Het NKPS-project is een gigantische klus met vele uitdagingen. Het werk eraan is bij tijd en wijle uitermate taai. Gelukkig is het ook een boeiende klus. Ik ervaar de samenwerking met jullie als plezierig en leerzaam.

CLARA H. MULDER

Beste redactieleden van *Mens & Maatschappij* en het *Journal of Housing and the Built Environment*, beste leden van de Werkgroep Sociale Ongelijkheid en Levensloop, beste bestuursleden van de Nederlandse Vereniging voor Demografie, beste mede-deelnemers aan de PDOD, beste collega's uit binnen- en buitenland die ik op andere wijze heb ontmoet,

Tezamen met de al eerder genoemde andere collega's vormen jullie de bevolking van de wondere wereld van de wetenschap zoals ik die ken. Dankzij jullie voel ik me in die wereld heel erg thuis. Een aantal van jullie zijn vrienden geworden en dat stel ik enorm op prijs.

Beste studenten,

De universiteit is een prachtige instelling. Benut je tijd er dus ten volle. Doe eens wat extra voor een vak, blijf eens napraten met een docent, ga op zoek naar een student-assistentenschap. Je studietijd wordt er veel leuker door, en je wordt er later voor beloond.

Lieve Emile, beste vrienden en familie,

Het hoogleraarschap is een veeleisende functie. Misschien hebben jullie al gemerkt dat het mij meer moeite kost tijd en aandacht aan jullie te besteden dan voorheen. Toch ben ik vast van plan mij niet helemaal onder te dompelen in mijn werk, maar mijn tijd daarbuiten, met jullie samen, te koesteren.

Beste Ine Kuijsten,

Nog maar een paar jaar geleden hield op deze plek jouw man Anton zijn rede. Het is nog steeds onvoorstelbaar dat hij er niet meer is. Aan zijn nagedachtenis draag ik deze rede op.

Ik heb gezegd.

Noten

1. De demografie is hiermee een wetenschap die in de eerste plaats wordt gedefinieerd door het onderwerp van studie, het 'materieel object' (zie ook Dykstra & Van Wissen, 1999). Dit in tegenstelling tot de geografie, die in de eerste plaats wordt gedefinieerd door de wijze van bestuderen van onderwerpen (het 'formeel object').
2. Bij deze brede opvatting voel ik mij het meeste thuis. Ik sluit mij daarin aan bij Hooimeijer (1995), die in zijn inaugurele rede ook een brede opvatting van de demografie propageerde.
3. Zie bijvoorbeeld het werk van Lesthaeghe en Van de Kaa (1986; zie ook latere publicaties van Van de Kaa). Zij ontwierpen de theorie van de Tweede Demografische Transitie, waarin de oorzaken voor demografische ontwikkelingen worden gezocht in economische ontwikkelingen, technologische ontwikkelingen en culturele veranderingen.
4. 'Levensloonderzoek' wordt hier gebruikt als term voor onderzoek dat een levensloopperspectief hanteert. We vinden dit type onderzoek veel in de sociologie en de demografie, maar minder in de geografie. Er heerst geen volledige consensus over de vraag of levensloonderzoek van demografische gebeurtenissen tot de demografie behoort. Courgeau en Lelièvre (1997) hebben krachtig gepleit voor een positief antwoord op deze vraag.
5. Dit onderzoeksprogramma wordt gesubsidieerd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) in het kader van het NWO-Aspasia-programma (projectnummer: 015.000.013).
6. Een eerste publicatie in dit project is die van Feijten en Mulder (in druk).
7. Deze regelmatigheid is voor verschillende landen aangetroffen. Bijvoorbeeld voor Nederland (Mulder, 1993), West-Duitsland (Wagner, 1989) en Frankrijk (Courgeau, 1985).
8. Na het werk van Harts en Hingstman (1986) heeft het onderzoek naar verhuis- en migratiepaden (dat wil zeggen de trajecten die door de opeenvolging van migraties in de levensloop worden afgelegd) in Nederland vrijwel stilgelegen.
9. 'Pendelhuwelijk' is een eigen vertaling van de Engelstalige term 'Commuter marriage' (Gerstel & Gross, 1984).
10. Deze opvatting van het begrip 'commitment' heb ik, samen met collega's, eerder uiteengezet in Mulder en Manting (1994) en Mulder en Wagner (2001). Een uitgebreider beschouwing over het begrip is te vinden bij Becker (1960).
11. Zie bijvoorbeeld Heinz en Krüger (2001). Zij zien het onderzoek naar wederzijdse beïnvloeding van levenslopen als een van de uitdagingen voor vernieuwing in het levenslooponderzoek.

12. Het Netherlands Kinship Panel Study wordt grotendeels gefinancierd uit het programma Investerings Groot van NWO. Informatie over NKPS zal beschikbaar komen op www.nkps.nl.
13. Voor Duitsland zijn gegevens over feitelijke levensloopkeuzes beschikbaar in de German Life History Study en het German Socio-Economic Panel, voor de Verenigde Staten onder andere in de Panel Study of Income Dynamics. Voor de Verenigde Staten is ook een bestand beschikbaar met gegevens over attitudes en oriëntaties: het National Survey of Families and Households.
14. Bedoeld wordt de logaritme van de kansverhouding. Zie bijvoorbeeld Yamaguchi (1991).
15. De vijf universiteiten waar onderdelen van de demografie wordt beoefend, zijn behalve de Universiteit van Amsterdam de universiteiten van Groningen (leerstoelhouder: Frans Willekens voor Demografie en Leo van Wissen voor Demografie van bedrijven, beiden bij de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen), Utrecht (leerstoelhouders: Pieter Hooimeijer bij Ruimtelijke Wetenschappen voor Demografie, in het bijzonder de regionale aspecten van bevolkingsvraagstukken, en Pearl Dykstra bij Sociale Wetenschappen voor Verwantschapsdemografie) en Tilburg (leerstoelhouder: Matthijs Kalmijn. De term demografie maakt geen deel uit van de omschrijving van zijn leerstoel, maar demografie is een van zijn 'expertisevelden') en de Erasmus Universiteit Rotterdam (leerstoelhouder: Johan Mackenbach, bij Geneeskunde en Gezondheidswetenschappen. Hij houdt zich, binnen een leerstoel met een andere omschrijving, onder andere bezig met medische demografie).

Literatuur

- Becker, H.S. (1960). Notes on the concept of commitment. *American Journal of Sociology*, 66 (1), 32-40.
- Clark, W.A.V., & Davies Withers, S. (1999). Changing jobs and changing houses: mobility outcomes of employment transitions. *Journal of Regional Science*, 39 (4), 653-673.
- Courgeau, D. (1985). Interaction between spatial mobility, family and career life-cycle: a French survey. *European Sociological Review*, 1 (2), 139-162.
- Courgeau, D., & Lelièvre, E. (1997). Changing paradigm in demography. *Population: An English Selection*, 9, 1-10.
- Dieleman, F.M., & Everaers, P.C.J. (1994). From renting to owning: life course and housing market circumstances. *Housing Studies*, 9 (1), 11-25.
- Dykstra, P.A., & Van Wissen, L.J.G. (1999). Introduction: The life course approach as an interdisciplinary framework for population studies. In L.J.G. Van Wissen & P.A. Dykstra (Eds.), *Population issues: An interdisciplinary focus* (pp. 1-22). New York: Kluwer/Plenum.
- ESR/STP (1992). *SSCW data file*. Owner: Stichting Economische, Sociaal-culturele en Ruimtelijke Wetenschappen (ESR) of the Netherlands Organisation for the Advancement of Scientific Research (NWO), The Hague. Data collection: Stichting Telepanel, Amsterdam. Data management: Steinmetz Archive, Amsterdam (P1107).
- Feijten, P., & Mulder, C.H. (in druk). The timing of household events and housing events in the Netherlands: A longitudinal perspective. *Housing Studies*.
- Gerstel, N., & Gross, H. (1984). *Commuter marriage. A study of work and family*. New York: Guilford Press.
- Ham, M. van, Hooimeijer, P., & Mulder, C.H. (2001). Urban form and job access: Disparate realities in the Randstad. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 92 (2), 231-246.
- Harts, J.J., & Hingstman, L. (1986). *Verhuizingen op een rij: een analyse van individuele verhuisschiedenissen*. Amsterdam/Utrecht: KNAG/Geografisch Instituut RU (Nederlandse Geografische Studies 13).
- Hägerstrand, T. (1970). What about people in regional science? *Papers of the Regional Science Association*, 24, 7-21.
- Heinz, W.R., & Krüger, H. (2001). Life course: Innovations and challenges for social research. *Current Sociology*, 49 (2), 29-57.
- Hooimeijer, P. (1995). *Ruimte voor demografie*. Utrecht: Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen (inaugurele rede).
- Lesthaeghe, R., & Van de Kaa, D.J. (1986). Twee demografische transitie's? In D.J. Van de Kaa & R. Lesthaeghe (Eds.), *Bevolking: groei en krimp*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Mulder, C.H. (1993). *Migration dynamics: A life course approach*. Amsterdam: Thesis Publishers.

- Mulder, C.H., & Hooimeijer, P. (1999). Residential relocations in the life course. In L.J.G. Van Wissen & P.A. Dykstra (Eds.), *Population issues: An interdisciplinary focus* (pp. 159-186). New York: Plenum.
- Mulder, C.H., & Hooimeijer, P. (2002). Leaving home in the Netherlands: Timing and first housing. *Journal of Housing and the Built Environment*, 17 (3).
- Mulder, C.H., & Manting, D. (1994). Strategies of nest-leavers: 'Settling down' versus flexibility. *European Sociological Review*, 10 (2), 155-172.
- Mulder, C.H., & Wagner, M. (1998). First-time home-ownership in the family life course: a West German-Dutch comparison. *Urban Studies*, 35 (4), 687-713.
- Mulder, C.H., & Wagner, M. (2001). The connections between family formation and first-time home ownership in the context of West Germany and the Netherlands. *European Journal of Population*, 17, 137-164.
- Sandefur, G.D., & Scott, W.J. (1981). A dynamic analysis of migration: an assessment of the effects of age, family and career variables. *Demography*, 18 (3), 355-368.
- Ultee, W.C., & Ganzeboom, H.B.G. (1993). *Netherlands Family Survey 1992-93 [machine readable data set]*. Codebook prepared by Harry B.G. Ganzeboom, Susanne Rijken, September 1993 edition. Changes and additions made by Harry B.G. Ganzeboom and Roland Weygold, January 1995 edition. Nijmegen, Netherlands: Dept. of Sociology, Nijmegen University.
- Wagner, M. (1989). *Räumliche Mobilität im Lebensverlauf. Eine empirische Untersuchung sozialer Bedingungen der Migration*. Stuttgart: Enke.
- Willekens, F. (1991). Understanding the interdependence between parallel careers. In J.J. Siegers, J. De Jong Gierveld & E. Van Imhoff (Eds.), *Female labour market behaviour and fertility. A rational-choice approach* (pp. 2-31). Berlin: Springer.
- Yamaguchi, K. (1991). *Event history analysis*. Newbury Park: Sage (Applied Social Research Methods Series 28).